

Innlegg til seminar om jødisk immateriell kulturarv 5. Juni 2014

Forfatter: Lynn Claire Feinberg, Cand. Philol. Religionshistorie fra Universitetet i Oslo, ordinert rabbiner fra Aleph, Jewish Renewal, USA (www.aleph.org)

Ansvarlig leder av Havurat kol halev, «Venneforsamlingen, Hjertets stemme», en alternativ jødisk forsamling.

Begrepet *Jødisk immateriell kulturarv* får meg umiddelbart til å tenke på jødedommens muntlige tradisjoner og uttrykk. Disse er også nært forbundet med sosiale skikker, ritualer og høytider som igjen hviler på kunnskap om naturen og universet. Den immaterielle kulturarven formidles gjennom å beherske et liturgisk språk (hebraisk), samt liturgiske melodier og sanger, bruke rituelle gjenstander og kjenne til hvordan de brukes og når. I tillegg kommer kjennskap og erfaring med samt evne til å høste av og være del av en mangfoldig jødisk tolkningstradisjon. Men arven formidles også gjennom stemninger, lukter, smaker, fortellinger og delte erfaringer i en jødisk erfaringsramme.

Jødisk tradisjon tro vil jeg innlede med en gjenfortelling fra Talmud...

Keiseren sa engang til Jehoshua ben Hanania, en kjent rabbiner fra Talmuds tid: Hvorfor er det slik at maten som lages for Shabbat har slik en gjennomtrengende aroma?

Rabbi Jehoshua svarte: "Vi har dette ene krydderet som heter Shabbat og som vi hiver på all maten til Shabbat. Dets duft er svært gjennomtrengende.

Keiseren sa da til ham: "Gi oss litt av det!",

Rabbi Jehoshua sa til ham: "Dette krydderet er bare virksomt for den som overholder Shabbat. Om en ikke overholder Shabbat er krydderet uvirksomt."

(Babylonske Talmud, Shabbat 119a)

En slik fortelling trenger utdypning for at den ikke skal forsterke forestillingen om at jøder bidrar til å skape sterke skiller mellom oss som er jøder og de andre. Krydderet det her er tale om mener jeg egentlig henspeiler på den immaterielle jødiske kulturarven; et sett handlingsmønstre, væremåter, rituelle rammer, fortellinger og en kontekst som er forankret i selve den jødiske formidlingen og som utgjør essensen i den jødiske helligdagen Shabbat og som bidrar til å gi Shabbatsmåltidet denne spesielle "smaken".

Det å overholde Shabbat behøver ikke å være på en strengt ortodoks jødisk måte. Dette krydderet er mangeartet. Hvordan og hva det vil si å overholde Shabbat er nettopp grunnlaget for en jødisk samtale og diskusjon. Samtalen som alltid er tilstede mellom tekst, tradisjon, opplevd virkelighet, tid og sted. Hva det vil si å overholde Shabbat rommer derfor særlig i vår tid mange aspekter.

For meg handler det først å fremst om å sette av tid å forberede et godt måltid og i et felleskap innlede dette måltidet med ritualene som kaller Shabbaten inn fredag kveld. Det som minst skal til er en sammenstilling av bestemte elementer; hjemmebakke flettede challabrød, minst to hvite stearinlys, vin eller druesaft og de medfølgende velsignelsene, etterfulgt av selve måltidet.

Videre legger jeg opp til å tilbringe et døgn der jeg velger å gjøre noe annet enn det jeg gjør til hverdags og som ikke defineres som arbeid.

"Krydderet" er dannet av handlinger jeg har lært og har med fra min barndom og oppvekst ispedd elementer jeg har lært eller tatt med meg fra de mange jødiske sammenhengene jeg har vært så heldig å oppleve flere steder i verden. Dette

krydderet har mange lag og aspekter og formidles gjennom handling, fortelling og skrift. Det hjelper at det er andre jøder tilstede som også har en formening om hva Shabbat er, men også de som aldri før har opplevd Shabbat er velkomne. Det å skape Shabbat alene har også sin verdi selv om den egentlige "smaken" eller virkningen av Shabbat er best i samspill med andre.

Selve Shabbatsliturgien har sitt utgangspunkt i skapelsen og skapelsesberetningen i 1. Mosebok der det står at Den evige hvilte på den syvende dagen. Gjennom ord og handlinger gjenskapes et minne om Edens have, en ideell tilstand og virkelighet som gjenskapes som var den ny i et hvert øyeblikk... Denne helligdagen, Shabbat, feires hver uke og er et krydder en faktisk kan bli avhengig av...

Og ut fra slik jeg tenker – ville jeg invitert Keiseren hjem og latt ham oppleve ingrediensene i krydderet som kanskje vel så mye handler om felleskap gjennom ukentlig å påkalle et hellig rom, et nærvær og en tilstedeværelse og som jeg vil mene alle kan nyte godt av å skape i ens liv.

Min fortelling og vei

Jeg var flerkulturell i Norge lenge før uttrykket ble vanlig, for det å leve som jøde innebærer oftest å romme mange virkeligheter. I mitt tilfelle norsk-jødisk far, britisk- jødisk mor og gjennom det norske samfunnet jeg vokste opp i en kristen-luthersk - sosialdemokratisk felleskultur forankret i verdier som humanisme rettferdighet og likestilling.

Jeg vokste også opp med et kjølig gufs fra 2. verdenskrig i nakken og i kjølevannet av ungdomsopprøret på 60-70 tallet. Jeg har bodd i Israel og i Danmark... og jeg er kvinne og mor.

Som norsk jøde bærer jeg på fortellingen om det som skjedde med min fars familie under nazismen og som skapte et voldsomt brudd i kontinuiteten forut for min fødsel. Dette førte blant annet til at jeg vokste opp i et slags vakuum dannet av fraværet av de mange norske jødene og herunder de fleste fra min fars familie som ble utryddet i Auschwitz. En viss kontinuitet ble skapt gjennom samhørigheten blant de som overlevde og tradisjonene som ble videreført, men for et barn var dette en tung arv å vokse opp i.

Jeg var så heldig å ha en intakt jødisk storfamilie i England som bidro til at jeg allerede fra oppveksten også visste om et normalt familieforløp i en jødisk kontekst. Jeg forsto derfor tidlig at å leve som jøde er forandelig i takt med geografi og omstendigheter.

Fra mitt hovedsaklig norske utgangspunkt er mitt liv vevet inn i en jødisk forståelsesramme, et bakteppe som spilles ut gjennom feiringer og helligdager året igjennom med utgangspunkt i den jødiske kalenderen. Denne kalenderen er forbundet med årstidene samt månens syklus og har sitt opphav i Mosebøkenes fortellinger.

Bibelens forellinger danner et slags felles underlag eller utgangspunkt hvorfra de mange lagene jødisk fortolkningstradisjon springer ut. Det landskapet som kalles jødisk er vevd og videreført gjennom utallige generasjoners fortellinger, muntlige overleveringer og levd liv. Lik all kulturell formidling videreføres alt dette først og fremst gjennom handlinger og væremåter i ens familie og via andre med samme erfaringsbakgrunn. Det handler om nedfelta fakta og skikker, ordspill og humor, koplet sammen med kulturelle koder og kunnskap som bidrar til å skape gjenklang og samspill.

I utgangspunktet er jeg preget av det jødiske uttrykket som dominerer i Oslo. Det Mosaiske Trossamfunn er en tradisjonell menighet som opprettholder en

ortodoks rituell struktur. Røttene til dette kalles Moderne ortodoks jødedom og ble til i Tyskland på 1800 tallet. Etter 2. Verdenskrig kom etter hvert de nye impulsene til opprettholdelsen av jødisk liv i Norge fra den nyetablerte staten Israel. Det jødiske miljøet i Norge er og var svært lite med få aktører derfor fikk jeg tidlig vite at det nok var best å flytte til Israel om jeg ville fortsette å leve som jøde som voksen. Etter artium i 1974, reiste jeg derfor til Israel og ble der i to år og fortsatte å bo i utlandet i ytterligere åtte år, men valgte etter at jeg fikk barn å vende tilbake til Norge.

Mitt voksne liv har på mange måter handlet om å utforske et åndelig ståsted både i og utenfor jødedommen. Min søken og bevisstgjøring som kvinne og feminist brakte meg etter hvert til feministisk jødedom og jødiske rom der kvinners plass i det rituelle landskapet er en selvfølgelighet.

Med utdanning først som religionshistoriker med hovedoppgave knyttet til kjønsspørsmål i jødedommen og deretter rabbinerseminar i en progressiv kontekst har min vei ført meg utenfor jødisk allfarvei i Norge. Ettersom jeg erfarte og lærte om jødedom som er egalitær og åpen i den rituelle strukturen, opplevde jeg et behov for å skape et slikt jødisk forum i Oslo. En ortodoks forståelsesramme og struktur krever at kvinner og menn sitter atskilt under gudstjenesten. Menns og kvinners rituelle liv defineres forskjellig. Kun menn er ansvarlige for å videreforme tradisjonens grunnleggende ritualer og liturgi. Dette opplevdes etter hvert som lukket og ekskluderende for meg. Det var ikke nok bare å forholde meg kulturelt og etnisk til jødedommen slik mange gjør.

Mitt livs reise har i stor grad handlet om å integrere mine mange virkelighetserfaringer og hvile i alt hva dette innebærer slik at jeg i dag også kan oppleve min jødiske bakgrunn som en resurs.

Litt om hvordan det oppleves å være jødisk minoritet

Mye av hva det vil si å leve som norsk og jøde er vanskelig å sette ord på. Da jeg var barn ville jeg være som alle andre. Jeg lærte å skjule eller la være å snakke om elementer knyttet til min jødiske bakgrunn da jeg ofte opplevde at det å dele det jødiske erfaringsrommet nesten var tabulagt og for mange svært fremmedartet. Dette har sine årsaker vel så mye innefra det jødiske rommet som utenfra. Jeg bærer i meg spor av generasjoners erfaringer med opplevd forfølgelse, undertrykkelse, utstøtelse og tilintetgjørelse, et resultat av at de ble sett på som annerledes av majoritetskulturen. Jeg har derfor opplevd at det å være jøde eller på andre måter fravike fra den norske felleskulturen innebærer at det er lite gjenklang for hva dette vil si.

Problemstillingene som i mange år har utspilt seg i og rundt staten Israel og måten dette har blitt dekket i norsk media gjør ikke situasjonen enklere. Ofte møter jeg en ensidig fokus på staten Israels politikk og konfliktene i Midtøsten. Dette er et kompliserende element i problemstillingen "jødisk" i Norge i dag som innehar mange valører. Dette gjør det vanskelig for min del å åpne for en bredere og mer nyansert forståelse om hva jødedom og mitt forhold til Israel faktisk er. Jeg opplever til tider å skulle forsvare en stat og en tradisjon som på forhånd er dømt som bakstreversk eller en politikk jeg ikke nødvendigvis støtter fordi situasjonen ikke gir rom for et mer nyansert perspektiv. Det kan være vanskelig å gi motsvar uten å gå i forsvar og med dette vekkes en skamfølelse og en opplevelse av å ikke helt få aksept uten å svikte grunnleggende verdier i meg selv. Det kan derfor til tider kjennes vanskelig å dele et jødisk ståsted noe som jeg vil anta også gjelder for andre minoritetsgrupper.

I dag, i det mer flerkulturelle Norge, opplever jeg en større åpenhet for et mangfold i levemåter enn da jeg vokste opp og på mange måter er det langt lettere å leve her nå. Med jødedom som pensum i REL og mer rom for forskjellige livssyn og identiteter, opplever jeg definitivt at landskapet holder på å endres. Etableringen av Jødisk Museum og HL-senteret har bidratt til å utfylle en viktig rolle i formidlingen og synliggjøringen av et jødisk kulturelt og historisk ståsted samt å gi informasjon om en bredere jødisk virkelighet til storsamfunnet. Med dette har det jødiske rommet fått større legitimitet.

Veien til integrering og heling

Min søken har til dels handlet om å finne heling etter *Shoah* (Holocaust) men også om å oppleve en jødisk kontekst der jeg som kvinne er en selvfølkelig del av det rituelle fellesskapet. Det var i USA og ikke i Israel at jeg fikk erfare en slik jødisk virkelighet. Her opplevde jeg glede, letthet, heling, likeverd og åpenhet i en jødisk sammenheng som jeg ikke før hadde møtt. Dette har jeg siden ønsket å videreformidle her i Norge. Modellen for mitt virke har jeg fra Aleph; Jewish Renewal i USA, organisasjonen som står bak min utdanning og ordinerings til rabbiner.

Utviklingen av jødisk liv i USA har en noe annen bakgrunnshistorie enn den Europeiske. Et stort flertall av jødene som utvandret fra Europa på 1800 tallet knyttet seg til reformerte jødiske samfunn herunder Konservativ- og Reformjødedom. Dette valget ble for mange et ytre tegn på den nye friheten i USA, det nye hjemlandet og bort fra åket i Europa. En jødisk tilhørighet som mer vektla etiske og sosiale verdier fremfor kun religiøse vokste frem. Under 2. verdenskrig ble amerikanske jøder skånt fra selv å måtte gjennomleve nazismens jødeutryddelse. Dette er kanskje grunnen til at det i USA i dag lever nesten like mange jøder som i staten Israel (5-6 millioner). Med ungdomsopprøret, kvinnefrigjøringen og kampen for menneskerettigheter på 60-tallet fantes det derfor i USA et godt og trygt nok fundament til at de nye tankene også fikk grobunn i jødiske sammenhenger. Med dette dannet likeverd, likestilling, frihet og menneskerettigheter selve grunnlaget i den jødiske selvforståelsen for generasjonene med jøder som vokste opp etter krigen. Dette bidro til å forme det jødiske landskapet i USA både kulturelt og religiøst på en måte som ikke har paralleller verken i Europa eller Israel.

Om Havurat kol halev – Venneforeningen hjertets stemme

Det var ut fra slike erfaringer at Havurat kol halev, Venneforeningen hjertets stemme ble formet. Det var min lengten etter et rom der jeg og andre kan være den hver av oss er, med alle fasettene en har med seg som har vært rettesnor i min søken.

Havurat kol halev er en arena for et åpent jødisk uttrykk på grasrotplan. Invitasjonen skjer via epost og jungeltelegraf. Her kommer mennesker med ulik jødisk tilknytning, jøder med bakgrunn fra forskjellige land, assimilerte jøder, barn av jøder som var flyktninger under krigen og som ikke har visst om sitt opphav eller av andre grunner har holdt sin jødiske identitet skjult. Her er alle som vil med velkommen uavhengig av trosgrunnlag, kjønn og seksuell legning. Det er her jeg har min jødiske tilhørighet i Norge i dag. I tillegg er jeg i kontakt med kolleger i USA og kolleger i progressive og reformerte grupper og samfunn i Skandinavia, Europa og Israel.

Min rabbinergjerning består i tillegg av å tilrettelegge ritualer knyttet til bryllup og overgangsriter. Dette gjelder særlig der en part er jødisk og den andre parten

ikke. I felleskap skapes liturgi der jødiske elementer veves inn i nye og utvidede sammenhenger. Det er et økende behov for denne slags tilbud i Norge i dag. Praktisk erfaring som rabbiner og bønneleder var forventet at jeg lærte meg som en del av min rabbinerutdannelse. Det var derfor jeg i 2008 begynte å åpne mitt hjem en fredagskveld i måneden til samlinger på Shabbat. Det holdes også samlinger og felles måltider til de viktigste jødiske fest- og høytidsfeiringene. Under slike samlinger sitter kvinner og menn ved siden av hverandre også under bønneforsamlinger og er rituelt sett likestilte til forskjell til hvordan det er under ortodoks ritus slik det praktiseres i Det Mosaiske Trossamfunn. Med dette er for første gang likestilte, liberale bønnesamlinger et tilbud i Norge.

Shabbatskveld i Havurat kol halev

Shabbatskvelden begynner med å tenne lysene som markerer helligdagens innledning. En kort utredning fra ukens avsnitt fra Mosebøkene innleder en samling til felles bønn. Liturgien er forankret i jødisk tradisjon slik den har utviklet seg innen progressive og liberale former for jødedom og er tilrettelagt til norsk og synges og formidles på hebraisk, engelsk eller norsk. Et viktig grunnlag for disse samlingene er hefter der den tradisjonelle hebraiske bønnebokteksten står parallelt med translitterert tekst, det vil si hebraisk ordlyd i latinske bokstaver med norsk og til dels engelsk oversettelse. Disse heftene er tilrettelagt til norske forhold av meg. Oversettelser av disse tekstene har ikke tidligere vært å finne på norsk, bare på dansk og svensk. Disse tilrettede tekstene gjør det mulig for deltakere som ikke kan lese eller forstå hebraisk allikevel kan synges og følge med i bønnesamlingen. Gjennom å synges og ta inn det hebraiske lydbildet på denne måten, skapes et grunnlag for videre tilegning av ferdigheter i hebraisk. En viss hebraisk kyndighet er en viktig nøkkel til å beherske det jødiske rommet.

Samlingen til bønn etterfølges av et felles måltid dannet av mat deltakerne har brakt med.

Litt om mat og kosher

Begrepet *kosher*, betyr "passende" og brukes oftest om det som er passende å spise som jøde. I Havurat kol halev er begrepet øko-kashrut aktuelt. Dette innebærer at kosher også knyttes til kunnskap om hvilke forhold maten er produsert under og at det vi spiser og konsumerer også må være i samsvar med en global helhetstenkning. Det er et bevisst valg at det til Havurat kol halevs tilstelninger kun serveres mat laget av korn, grønnsaker, frukt, melk eller fisk. Under denne rammen skapes både en bevisstgjøring rundt hva kosher mat innebærer samt at det gir alle en mulighet til å bidra til måltidet.

Studiekvelder og undervisning

Havurat kol halev har også tilbud om studiekvelder og annen undervisning. Utgangspunktet for undervisningen er jødisk tilnærming til det hellige, jødisk historie samt formidling av grunnleggende aspekter i jødisk tankegang og levestil. Et viktig fokus er formidling av en forståelse om hvordan forholde seg til det mangfoldet som utgjør den jødiske arv i vår tid.

Tallit- tzitzit

På bønnesjalet som brukes under morgengudstjenesten er det i hvert hjørne snorer som er knyttet sammen på en særegen måte. Disse kalles *Tzitzit*. Det dannet en gruppe som kom sammen for å lage egne *Tallit, bønnesjal med tzitzit*.

Tallit, bønnesalet er et plagg som tradisjonelt blir brukt av jødisk menn. Ortodokse menn bruker i tillegg et underplagg som er en mindre tallit med de samme knutene. Knutene er omtalt i en av kjernetekstene fra Mosebøkene (5. Mos 11,13-21) som tradisjonelt leses daglig og er der for å være et påminne om Den evige i alle gjøremål dagen igjennom. Etter hvert har også kvinner begynt å bruke tallit. Først og fremst innen reform, konservativ og andre liberale synagoger. I Israel og USA er det etter hvert også brukt av kvinner i enkelte moderne ortodokse sammenhenger. Kvinner bruker gjerne et mer feminint bønnesalet enn det menn tradisjonelt bruker. Det er derfor fint å kunne lage et selv. Det som skal til er et rektangulært salet der de tradisjonelle knutene (tzitzit) knyttes i hvert hjørne. Ulltråder laget spesielt til dette formålet ble tredd gjennom hvert av hjørnene på et selvvalgt salet. Knutene har i seg tallsymbolikk og gjennom å lære å knytte tzitzit læres også aspekter av jødisk tradisjon.

Havdalalys

Havdalalys, er et stearinlys bestående av flere veker flettet sammen. Det brukes rituelt under avslutningen av det ukentlige shabbatsdøgnet lørdag kveld etter at det har blitt mørkt og etter helligdager.

Det ble invitert til work-shop for å lage slike lys. Til dette var vi om lag 10 personer. Vi satt i ring rundt en gryte med smeltet bi-voks og vekslet med å dyppe ca 9 veker dandert på en stang i gryten. De tynne stearinlysene blir deretter flettet kunstferdig sammen.

Et slik prosjekt viderefører og formidler en tradisjon som går langt tilbake i tid og bidrar til å skape større bevissthet rundt Shabbatdøgnets sentrale rolle.

Matzabaking

En liten gruppe kom sammen for å *bake Matza*, usyret, ugjæret brød. Dette brødet spises til *Pesach*, festen som markerer utgangen av Egypt. Vanligvis bakes *matza* industrielt og under tett rabbinisk overoppsyn. For å bake *matza* skal prosessen fra vann blandes i mel til ferdig stekt "flattbrød" ikke ta mer enn 18 minutter. Alle gjenstander som brukes må skylles godt mellom hver gang deigen settes for at gjæring ikke skal kunne forekomme. Gjennom å selv bake *matza* oppleves en dypere og kanskje mer jordnær forståelse rundt denne festens opphav og feiring.

Kveld med jødiske fortellinger

I Havurat kol halevs regi har det også blitt invitert til *formidling av jødiske fortellinger*. Fortellinger blir fortalt i veksling med korte sang eller melodistrofer som gruppen lærer å synge. Slike kvelder har mest preg av en Salong og er åpen for alle som ønsker.

Til slutt

Det er på slike måter at Havurat kol halev har bidratt til å viderefremme elementer fra den jødiske tradisjonen i et praktisk og erfaringsbasert perspektiv. Strukturen i Havurat kol halev er holdt ganske åpen. Dette er pr våren 2015 ikke en offisiell organisasjon eller forening, men et møtested i mitt hjem. Norge er et av de landene som har mest likestilling mellom kvinner og menn i dag. Innenfor denne rammen mangler det for jødedommens del et alternativ og et tilbud i form av et fornyet, åpent og liberalt jødisk samfunn. Havurat kol halev danner opptakten til dette.